

3. Kungsgården, Österfärnebo sn

Pl. 2

Litteratur: B 1093, L 1047. Ulf Christofersson, Gästerijkelandz Antiquiteter (F1 7 B, KB) nr 11; Anteckning i Ransakningarna 1669 (nederst på foliobladet F1 9: 5, s. 1; tryckt i Ransakningar efter antikviteter, 1960, s. 174); J. Peringskiöld, Monumenta 5 (Fh 5); E. Alrot, De Gestricia, Pars prior (diss. O. Celsius, 1720), s. 38; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 49, Anteckning i Bautil (R 556 a, UUB); N. J. Ekdahl, Samlingar A 14 Db (ATA), Berättelse till Vitterhetsakademien om de Wettenskapliga Forskningsresor, som blifvit företagne åren 1827–1830 i Norrland, uppsatt och afgifven 1833 (ATA, Norrländska saml. II H); Förteckning af Gestriklands Runstenar (Coll. Nordin. N 73, UUB); C. F. Wiberg, Berättelse öfver Antiquariska Forskningar i Gestrikland år 1864, s. 21 (ATA; tryckt i utdrag i Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1889–1890 under rubriken »Antiquariska undersökningar»); H. Hildebrand, Anteckning i Liljegren, Fullständig Bautil vid L 1047 (ATA); Protokoll, hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst å Gefle slott den 5 Juni 1890, § 3 (Centralarkivet, Gävle); Protokoll, hållet vid sammanträde med Styrelsen för Gestriklands Fornminnesförening den 28 Juni 1890, § 5 och den 15 sept. 1891 (Centralarkivet, Gävle); N. L. Ångman, Brev till C. O. Fyhrvall den 1/9 1890 (Gävle museums arkiv); A. B. Ahlström, Brev till C. O. Fyhrvall den 23/10 1890 (Gävle museums arkiv); »Återfunnen runsten» (i: Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening 1892, s. 37); E. Bellander, Inventering av fasta forn lämningar i Öster Färnebo socken 1931, nr 24 (ATA), Gästriklands järnåldersbebyggelse I (Från Gästrikland 1938), s. 20 f., del 2 (Från Gästrikland 1944), s. 38; K. Hedlund, Österfärnebo sockens fasta forn lämningar (i: Gefle Dagblad den 24/8 1933); S. B. F. Jansson Runinskriftsinventering 1945 (ATA), Skrivelse till Riksantikvarieämbetet 1952 (ATA, 5731/52); Ph. Humbla, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 20/10 1948 (ATA); Skrivelse från Riksantikvarieämbetet till Ph. Humbla den 3/2 1951; R. S. Wibeck, Rapport till Riksantikvarieämbetet 8/11 1952 (ATA); »Runstenen vid Gysinge åter till Kungsgården» (i: Gefle Dagblad den 24/5 1952).

Äldre avbildningar: Ulf Christofersson, teckning 1690 i a. a.; Hadorph och Christofersson, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och i Liljegrens Fullständig Bautil, återg. i B 1093 och i Gefle Dagblad den 24/8 1933 och den 24/5 1952); Ekdahl, teckning (ATA); Bellander, foto 1931 (i Inventering av fasta forn lämningar i Öster Färnebo sn, återgivet i Från Gästrikland 1938, s. 21).

Runstenen står rest på Kungsgården, 14 m SÖ om manbyggnaden. Ristningsytan är vänd åt V.

I *Ransakningarna* finns ingen uppgift om någon runsten vid Kungsgården.¹ I den av kyrkoherden Olof Nilsson Dalenius den 26/4 1669 daterade ransakningen från »Fernebo Sochn» har emellertid Ulf Christofersson antecknat: »Item i kongz gården i färnebo 1 R[unsten] af rijtat af Ulf Christofersson.» På teckningen i »Gästerijkelandz Antiquiteter» anges runstenen finnas »J Kongzgården Wthi Färnebo S.»; se fig. 11. (B 1093: »På Kongsgården»; L 1047: »Kungsgården»). – I E. Alrots dissertation *De Gestricia* (1720) finns följande uppgift: »in prædio regali, quod *Kungsgården* dicitur, scriptura detrita & vix legibili jacent (»På den kronans egendom som heter Kungsgården ligger en [runsten] med nött och knappt läsbar inskrift»). – Ovanför sin uppteckning av inskriften den 28 juli 1726 i »Svenska runstenar» har Celsius skrivit: »Fernebo i Gestrikland En sten liggande för förstugudören i Kongs gården.» I sitt exemplar av *Bautil* har Celsius en likartad anteckning: »för förstugudören liggande alldeles förnött» och meddelar där också sin läsning från den 28 juli 1726 ... **sun** ... **ufe** × **muosbt** ... Se fig. 13.

N. J. Ekdahl tecknade av stenen under sin resa år 1830; se fig. 14.

C. F. Wiberg sökte runstenen vid Kungsgården förgäves under sin forskningsresa 1864; han meddelar att »ingen hade ... ringaste kännedom» om stenen. Det är sålunda tydligt, att man på orten hade glömt, att runstenen för länge sedan hade flyttats och lagts »för förstugudören i Kongsgården» (Celsius år 1726).

I Liljegrens »Fullständig Bautil» finns en intressant bläckanteckning, av handstilen att döma gjord

¹ Däremot nämns i Ransakningen 1684 bl. a. det gravfält vid Kungsgården, där runstenen av allt att döma ursprungligen har stått: »Högar finnes uthi Seebyggekren wed Brooby, Sand och KongzGården på sådant Maneer opkastade, och med Steen Kringlagde som dee i Hedesunda. Elliest och wed Bergbyen Österåkre, sampt wed draget på Hambre bys ägor, någre med Steenar rundt Kringlagde platzer wed pass 1 aln emellan hwar steenen, men ingen högd eller jord där opkastat, uthan jorden mitt uthi neder-sunken, såsom i en Lijkegriff, som dhe och hördt säijas detta skola warit jättegriffter; vthi Högerne säijes och skola blifwit jättar och Hedningar begrafne, och dhe som iblandh något rört eller gräfwit uthi sådane högar, hafwe dhe funnit Swerd, Sporar, etc. jtem dödeskallar, samt stoore och owanlige Menniskiobeen.» – På Kungsgården gör man enligt uppgift vid odling fortfarande talrika fynd av föremål från vikingatiden.

Fig. 11. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter teckning år 1690 av Ulf Christoffersson.

Fig. 12. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1093).

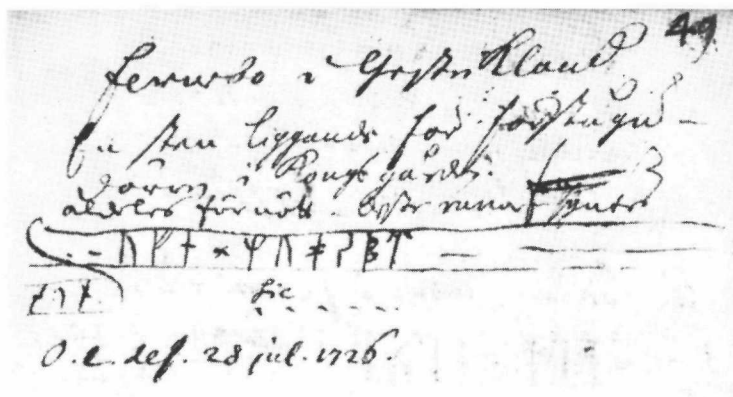

Fig. 13. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter uppteckning av O. Celsius (Fm 60: 2).

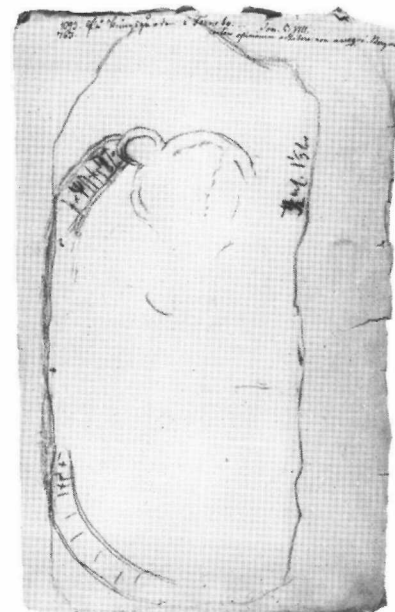

Fig. 14. Gs 3. Kungsgården, Österfärnebo sn. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

av riksantikvarien Hans Hildebrand. Anteckningen, som åsyftar Gs 3, lyder: »Nu i parken å Granön vid Gysinge sed. 1879.»

Runstenen hade, tydligen av brukspatron G. Benedicks på Gysinge, flyttats till Granön. Hans Hildebrand blev riksantikvarie år 1879, alltså samma år som runstenen enligt anteckningen fördes från Kungsgården till Gysinge. Han hade mycket livliga förbindelser med brukspatronen på Gysinge.

Efter förflyttningen till »parken å Granön» kom Kungsgårdsstenen att betraktas som »bortkommen». Runstenen efterlystes av fornminnesföreningen, vilket framgår av ett protokoll, »hållet vid Gestriklands Fornminnesförenings högtidsdag och ordinarie årssammankomst å Gefle slott den 5 Juni 1890» (§ 3): »Lektor Kempff framställde det yrkandet, att Föreningen måtte genom prisers utsättande söka vinna upplysningar om hvar numera bortkomna runstenar kunde vara tillfinnandes. Detta yrkande bifölls af Föreningen och sattes priset till tio (10) kronor för hvarje tillrättaskaffad sten.»

Vid styrelsesammanträdet senare i samma månad (28 juni 1890) beslöts, »att i tidningarna intaga följande tillkännagifvande. Som många i äldre förteckningar upptagna runstenar inom provinsen Gestrikland på senare tider ej kunnat igenfinnas, men sådana förluster ej kunna vara annat än högst menliga för vår kännedom om gångna tider har Gestriklands Fornminnesförening härmed velat utfästa ett pris af tio (10) kr. för tillrättaskaffande af hvar och en af följande runstenar: 1) En runsten i Walbo socken midt i Alborga by 2) Axmarstenarna i Hamrånge socken 3) Hillestenen vid ändan af Hillesjön 4) En runsten i V. Hästbo, Torsåkers socken 5) Runstenen vid Kungsgården i Fernebo socken 6) Runstenen i Hedesunda kyrkodörr 7) Stenen i vapenhusdörren i Fernebo socken. — Den som i detta afseende tror sig äga några upplysningar att meddela, torde anmäla sig hos Gestriklands Fornminnesförenings sekreterare Lektor Oskar Fyhrvall, och befinnes då upplysningarna leda till åsyftadt resultat, utbetalas beloppet.» Detta fornminnesförenings tillkännagifvande infördes i lokalpressen hösten 1890.

Med anledning av fornminnesförenings upprop angående de sju försvunna runstenarna skrev kyrkoherde F. L. Ångman (den 1/9 1890) ett brev till sekreteraren. Brevet lyder: »Broder Fyhrvall! Sänder dig härhos ett par bref från Kanslirådet Sander angående den runsten, som funnits här och kanske ännu finnes, ehuru inscriptionen är oläslig.² Runstenen låg för 2 à 3 decennier sedan såsom förstugubrosten vid Kungsgården härstädes; detta hemman tillhör Gysinge Bruk, och stenen blef af dess egare bortförd till 'Granön' och der upprest; den befinner sig nu der inom Gysinge område, helt nära bruket, om det är den rätta stenen, hvilket jag tror den vara. Jag har besökt den och sökt jemförelse och likhet med uppgiften från Sander. Wäl vore, om en riktig fornforskare ville komma hit och gifva sitt omdöme om densamma. Kommer du, så tag in hos mig, och vi skola följas åt till stället.»

Någon tid senare (23/10 1890) skrev av samma anledning kronolänsmannen Alex. Ahlström till Fyhrvall: »Får härmed meddela att den Runsten som skulle finnas vid Kungsgården i Ö. Fernebo är troligen att igenfinna å Granön vid Gysinge Bruk hvarom Brukspatron Benedicks derstädes kan lemna närmare upplysning. Af vissa orsaker får jag på samma gång bedja att så vidt möjligt är mitt namn ej må nämnas för Brukspatron nemligen att jag gifvit anvisning på att den skall finnas vid Gysinge.»

Vid fornminnesförenings styrelsesammanträde den 15/9 1891 anmälde sekreteraren, »att på grund af ... i tidningarne införda tillkännagifvande upplysningar inkommit från tre personer näml. Kyrkoherden L. F. Ångman i Ö. Fernebo och Fiskalen A. B. Ahlström dersammastädes om den s. k. kungsgårdsstenen samt af Skolläraren Myrsell i V. Hästbo om den s. k. Hästbostenen.³ ... Vidkommande Kungsgårdsstenen ... var uppgiften riktig och fanns den stående upprest å Granön invid Gysinge bruk strax till vänster, då man från bruket kommer öfver bron till ön. På grund häraf beslöts, att åt Kyrkoherden Ångman, som först lämnat upplysningarna, tillerkänna 10 kr., ifall han gör anspråk därpå. Åt A. B.

² »Kanslirådet Sander» är den kände skalden och kulturhistorikern N. F. Sander (1828–1896). De brev från Sander som här nämns, har jag förgäves sökt.

³ Om Myrsells »upplysningar» se nedan Gs 8, s. 72 f.

Ahlström, som först sedermera gjort sitt meddelande, beslöts att äfven gifva 10 kr., dels för hans anmälan . . . och för att uppmuntra honom att vidare visa sig intresserad för föreningens strävanden.»

I *Meddelanden af Gestriklands Fornminnesförening* (1892) kunde alltså en notis om bl. a. »den s. k. Kungsgårdsstenen» införas. Under rubriken »Återfunnen runsten» meddelas: »Stenen återfanns omsorgsfullt uppsatt å Granön invid Gysinge bruk. Den stod till venster om vägen ett kort stycke, sedan man kommit öfver den bro, som från bruket öfver Dalelven leder till ön. Beklagligen är texten redan för länge sedan så utnött, att icke mer än en och annan runa tydligen kan urskiljas. Stenen har också länge tjenat till trappsteg utanför en brygghusbyggnad någonstädes inom Öster Färnebo socken.»

På Granön blev Kungsgårdsstenen stående trekvarts sekel. När E. Bellander inventerade Österfärnebo sockens fasta fornlämningar år 1931, påpekade han, att runstenen »förr stått vid Kungsgården men flyttades på 1890-talet till sin nuvarande plats av brukspatron G. Benedicks».⁴ Bellander anser, att stenen »bör flyttas tillbaka till Kungsgården, dels emedan den hör hemma där, dels för att den skyddas bättre på denna plats».

I en artikel i *Gefle Dagblad* den 24/8 1933, »Österfärnebo sockens fasta fornlämningar», skriver Karl Hedlund, att runstenen från Kungsgården »flyttats till Gysinge, till norra delen av Granön. Det var brukspatron G. Benedicks, som stod väl med riksantikvarien, och fick tillåtelse att verkställa flyttningen. Stenen är nu så medfaren, att bara fem runor framträda. Sockenmalicen håller före, att den flyttades för att tjänstgöra som gravvård åt en av brukspatrons hundar. En mängd buteljskärvor nedanför stenen vittnar i våra dagar om, att den knappast får tillbörlig vård och respekt. Det vore en uppgift för Öster-Färnebo hembygdsförening att frakta den tillbaka till den gamla platsen vid Kungsgården och resa den där.»

Landsantikvarien Philibert Humbla meddelar Riksantikvarien i en skrivelse (okt. 1948), att stenen står kvar på Granön »såsom monument över bruksherrgårdens där jordade jakthundar». Humbla menar, att man »borde vädja till St. Kopparbergs Bergslags A.B. och bedja bolaget ombesörja, att stenen flyttades till sin ursprungliga plats bredvid Kungsgården. Det förefaller», fortsätter Humbla, »som om runorna blivit i ganska hög grad utplånade och det är sannolikt, att stenen en tid använts som brosten och på så sätt blivit sliten samt att Benedicks 'raddat' stenen». I ett svar till Humbla ett par år senare framhåller Riksantikvarien, »att det ur fornvårdssynpunkt vore av stort värde om stenen kunde återföras till sin ursprungliga plats vid Kungsgården i Österfärnebos socken. Ämbetet, som för närvarande saknar medel till arbeten av denna art, vill ifrågasätta om Ni icke möjligen skulle kunna genomföra denna förflyttning utan kostnad för ämbetet.»

Genom Runverkets försorg flyttades stenen tillbaka år 1952. Den restes då på sin nuvarande plats. Åtgärden noterades i *Gefle Dagblad* den 24/5 1952 under rubriken »Runstenen vid Gysinge åter till Kungsgården». Artikeln börjar: »Det intressanta järnåldersgravfältet vid Kungsgården i Österfärnebo, vilket de senaste åren vid flera tillfällen låtit tala om sig i olika sammanhang, har i dagarna blivit en sevärdhet rikare, sedan den gamla runstenen, som en gång stod upprest i nära anslutning till gravfältet, nu återbördats dit efter att i omkring ett halvsekel ha stått på Granön vid Gysinge . . . Arbetet med stenens förflyttning . . . tog ett par dagar i anspråk, men nu står den åter på sin ursprungliga plats vid Kungsgården, rentvättad och med de få kvarvarande runtecknen imålade med röd färg.»

Röd gävlesandsten. Stenens hela längd är 208 cm, höjden över markytan är 180 cm. Bredd 93 cm, tjocklek omkring 19 cm. Runornas storlek är 9 cm. Ristningen är numera i det närmaste helt utnött, tydligen genom tramp. Ytan är översållad av små runda fördjupningar, vilka av allt att döma har uppkommit genom att man har roat sig med att skjuta till måls på stenen, då den stod uppställd på Granön.

⁴ Den av Bellander uppgivna tidpunkten för runstens flyttning är felaktig. Stenen flyttades redan år 1879.

Inskrift (efter Ulf Christoferssons teckning år 1690):

... a + nisauit × osis × ioiklku × ihbtmsr × loifnmuosbt + a - ls × k - ...ioiūja ...
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

Till läsningen: Stenen måste, redan då Christofersson ritade av den, ha legat »för förstugudörren» (Celsius). Därigenom förklaras, att han avbildade stenen med rotändan uppåt; se fig. 11. Utan tvivel var ristningsytan mycket hårt sliten, när Hadorph och Christofersson försökte läsa inskriften. Av teckningen framgår, att största delen av ornamentiken då var utplånad och att av runslingan endast den del som fanns upptill och i stenens högra kant var skönjbar. Belysande för ristningens tillstånd är Celsius' uttalande, att inskriften är »aldeles förnött». Se fig. 13. Han kunde endast upptäcka tolv runor: -ufe × muosbt ...sūn De första nio runorna i Celsius' läsning motsvarar uppenbarligen runföljden 29–37 i Hadorphs och Christoferssons. Denna runföljd har stått nedtill till höger på stenen.

De som senare har sett stenen påtalar också ristningens bedrövliga tillstånd.⁵ F. L. Ångman framhåller i sitt ovan s. 44 citerade brev, att »inscriptionen är oläslig»; Bellander konstaterar i fornminnesinventeringen år 1931: »Texten nästan helt bortnött.» I *Gästriklands järnåldersbebyggelse I* (1938) heter det: »Av texten återstår endast iuisi.» Hedlund a. a. 1933: »Stenen är så medfaren, att bara fem runor framträda.»

Numera är endast spår av ett dussin runor skönjbara; de flesta står nedtill till höger på stenen. På grund av den hårda nötningen och delvis också på grund av vittring är runspåren mycket svaga. Det kan tilläggas, att stenen säkerligen icke har varit djupt huggen. Man kan i god belysning tycka sig se en runföljd **uhsp**, men ingen runa kan betecknas som säker. Anmärkningsvärt är att ristningen tydligen har haft dubbla ramlinjer.

Trots att ristningen sålunda numera är praktiskt taget utplånad, kan man fastställa, att Gs 3 tillhör de egendomliga »runstenar», vilkas inskrifter saknar språklig innebörd. Om sådana, i och för sig ej ointressanta gamla ristningar, se t. ex. Nä 19, U 811, 835, 1170 och 1175.

⁵ Liljegren anmärker i *Runurkunder* (1833), s. 112 om inskriften: »Till en del tydliga runor, men meningen svår att utleta.» Denna anmärkning är delvis missvisande; Liljegren hade ju aldrig sett runstenen; vad han menar är, att en del av tecknen på avbildningen i *Bautil* är tydliga runor.